

Magyarok a Bánátban és Horvátországban 1941–1944

A Bánát mezőgazdaságilag igen fejlett vidéke nem került vissza Magyarországhoz a Délvidék visszacsatolásakor. A Harmadik Birodalom csapatai szállták meg, majd 1941. június 5-én önálló adminisztratív egységként Szerbiához csatolták. Kormányzására ügynevezett segédbánt neveztek ki Joseph Lapp személyében, aki a bánáti németek egyik vezetője volt. Belső ügyei irányítására négy új ügyosztályt szerveztek, ezeknek vezetőit a szerb kormányfő nevezte ki, s valamennyien német nemzetiségűek voltak. A Bánát adminisztratív státusát rendező június 5-i belgrádi egyezmény alapján a járási, városi és községi elöljárókat az adott közigazgatási egység nemzetiségi arányainak figyelembevételével kell kinevezni, ugyanakkor a legfontosabb gazdasági vezető posztokat németeknek kell betölteniük.

Alig fél esztendő múlva, 1941. december 6-án hatályba lépett Szerbia új közigazgatási felosztása, amikor a németek által megszállt Szerbia 14 körzete (okrugja) egyikének nyilvánították a Bánátot. A németek közben már 1941 nyarán tárgyalásokat kezdeményeztek Budapesten a bánáti magyarok helyzetéről, ezzel próbálván enyhíteni a magyar kormány csalódottságát a Bánát visszacsatolásának elmaradása miatt. A megbeszélések eredményeképp a bánáti magyarok egyik vezetőjét, Jeszenszky Ferencet segédbán-helyettesé nevezték ki, és újra engedélyezték a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület (BMKSZ) működését.

A magyar kormánynak tudomásul kellett vennie, hogy le kell mondania a Bánátról. Az új kabinet, a Kállay-kormány sem sürgette a terület Magyarországhoz való csatolását. „Amikor a háború menetében beállott változások hatására megkezdődtek a nyugati diplomáciai puhatolózások, a magyar kormány még nagyobb óvatosságot tanúsított a Bánáttal kapcsolatban. Kállay ekkor már az új külpolitikai törekvéseknek alárendelten, többek között a magyar-szerb közeledés előmozdítására törekedve igyekezett kezelni a bánáti kérdést. Ennek megfelelően 1943 tavaszán tiltakozott az ellen, hogy a Bánáti magyarokból egy 500 fős különítményt állítsanak fel azzal a céllal, hogy német egyenruhában és parancsnokság alatt részt vegyenek a Bánáti 'szerb megmozdulások' elfojtásában.”¹ A Bánát esetleges visszacsatolásának ügye ekkor már véglegesen kikerült a magyar kormány terveiből.

¹A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 111. l.

A Délvidék visszacsatolásakor a Bánátban élő magyarság nehezen törődött bele, hogy nem került újra Magyarországhoz, hogy a Tisza határfolyóvá vált, és minden kapcsolata megszakadt a Bácska magyarlakta területeivel. Nem volt azonban más választása, az új, ideiglenesnek tekintett helyzetben is megpróbálta rendezni sorait. A Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség, miután újbóli működését a német hatóságok már 1941 őszén engedélyezték, hat körzetben azonnal megkezdte a magyarság körében a tagtoborzást. A sikeres akcióról a szövetség irányítója, dr. Tallián Tibor ügyvezető elnök és Ambrózy Károly, a központi iroda igazgatója a BMKSZ 1941. december 14-i első választmányi ülésén számoltak be. Ekkor a BMKSZ 89 fiókegyesületében összesen 88 044 tagot tartottak nyilván.

A szervezési munkával párhuzamosan a szövetség népszámlálást is tartott. Eszerint a Bánátban a magyarság az eddigi statisztikai adatokkal szemben elérte a 117 212 főt, és megközelítette a németiség számát.² (Az 1931. évi jugoszláv népszámlálás 98 714 magyart talált a Bánátban.) A DMKSZ 1942/43-as évkönyve már 135 000 fizető tagról tudósít, s ez csak első pillantásra tűnhet túlzásnak. „Bánát mai helyzetével magyarázható, hogy a Szövetség tagjainak a száma túlhaladta a magyarság lélekszámát, s ez valószínűleg onnan ered, hogy azok a rétegek, amelyek Jugoszláviában homályos hovatartozandóságukkal ingadozva a könnyebb boldogulás és más okok miatt szívesebben más nemzetiségűnek mondták magukat, most a Szövetség tagjainak a sorába léptek, amivel tulajdonképpen a magyarságot is vállalták. A bánáti magyarság természetes szaporulatával 135 000 magyart nem lehetett volna elérni, annál inkább, mert Bánátban is kevés a sokgyermekes család, bár az egyke elég ismeretlen a magyar falvaikban.”³

A bánáti falvakban élő magyarság nagy része földművelő ebben az időben, módosabb rétege igen vékony. A városokban az ipari munkások jelentős része szintén a magyarság soraiból került ki. Elsősorban a színmagyar községek lakosságának volt saját földje. A magyarság többsége az észak-bánáti magyarlakta sávot leszámítva szórványban élt, itt az asszimiláció leghatásosabb ellenszerének a gazdasági és szellemi megerősödés bizonyult. A BMKSZ ezért már 1941-ben a gazdasági egyesületekkel együttműködve száz szövetkezet megalakításán fáradozott, hogy azok kiépülésük után szövetkezeti szövetséggé alakuljanak. A BMKSZ, amelyet a német hatóságok hivatalosan elismertek a bánáti magyar népcsoport irányítójának, elérte, hogy „...a szerb minisztertanács külön rendeletben szabályozta a magyar népcsoport részvételét a közigazgatásban, a bíróságnál, a postánál, a vasútnál, és szabályozta a magyar népcsoport iskolaügyét is.”⁴

Bár a német katonai közigazgatás a Bánátot kiemelte a szerb ellenőrzés alól, Belgrád befolyása nem szűnt meg a vidéken, mert a kinevezési ügyeket a szerb kormány intézte. A városi közigazgatást valamennyi ilyen jogú településen a német hatóságok vették át, néhány helyen magyarok is kaptak vezető posztokat. Így például 1943/44 fordulóján

²Sümeghy Mihály: Magyar élet a határokon túl = Kisebbségi Körlevél, 1943) 3. sz. 180. l.

³Csuka János: A bánáti magyarság szórványélete = Délvidéki Szemle, 1944/6. sz. 272. l.

⁴Sándor István. i.m. 108. l.

Nagybecskerekén magyar alpolgármester, Törökkanizsán magyar főszolgabíró tevékenykedett.

A BMKSZ egyik legelső feladatának a magyar anyanyelvű oktatás megszervezését tartotta, s tanfolyamokkal pótolta a jugoszláv iskolapolitika magyar vonatkozású veszteségeit. Itt tanultak meg a hallgatók magyarul írni, olvasni és számolni. Már 1941-ben mintegy 1500 bánáti magyar tett sikeres magánvizsgát és szerzett végbizonyítványt a hatodik osztályról. Ugyancsak tanfolyamokkal tették lehetővé a gimnáziumi tanulmányaik folytatását mindazoknak, akik hiányos szerb nyelvismeretük miatt nem tudtak továbbtanulni. Nagybecskerekén rendőriskolát állítottak fel, ahol önkéntes jelentkezés alapján 200 magyar fiatalembert és 4 volt tisztet gyűjtöttek össze, akik kiképzésük után a magyar községek rendőri szolgálatát látják el. Mindezt nem volt könnyű megvalósítani, mert a Bánátban ez időben egyetlen magyartanár vagy tanító sem volt, középiskolát végzett személyek álltak ki a katedrára a magyar gyerekeket tanítani.

1942-től mind erőteljesebbé válik a szövetség tevékenysége a bánáti magyarság gazdasági, társadalmi és művelődési megszervezésében. A jugoszláv korszak utolsó évében, 1941-ben indult meg az a mozgalom, amely a bánáti magyar gazdák szervezetének, a Duna-Tisza Vidéki Gazdasági Egyesületnek a tevékenységét az akkori Vajdaságra is ki akarta terjeszteni. A Bánát német megszállása után ez a szervezet átvette a magyarság gazdasági képviselőit és fontos szerve lett a BMKSZ-nek. A Duna-Tisza Vidéki Gazdasági Egyesület a hajdani Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület jogutódjaként működött és központi szervként 40 fiókjával a falusi gazdakörök révén tartotta fenn a kapcsolatot a gazdákkal. A Bánátban ez időben már 37 gazdakör működött. A Gazdasági Egyesület nagy súlyt helyezett a szakoktatásra, a téli előadásorozatokra minden évben anyaországbeli gazdasági tanárokat hívtak meg. „Az 1942. évben 22 községben tartottak gazdasági előadásokat 165 órán át 19 091 hallgató előtt. 1943-44 telén eddig 34 községben folytak szakelőadások 38 401 hallgató előtt 447 órán át.”⁵ Számos gazdakörben tartottak vitával egybekötött felolvasásokat. Az előadások szervezésével párhuzamosan az egyesület több ezer szakkönyvet osztott ki a gazdaköröknek. Ezen kívül az egyesület 25 ifjú falusi gazdának tette lehetővé a tanulást magyarországi gazdasági iskolákban, többeket pedig más szakiskolában helyezett el.

A BMKSZ 1942-ben indította meg szövetkezeti mozgalmát, és a következő évben már mintegy 40 000 szövetkezeti tagot tartottak nyilván a Bánátban. Különösen a törökkanizsai, a nagykikindai, a nagybecskereki, a felsőmuzslyai, a magyarcsernyei, a pancsovai, a verseci, a torontálvásárhelyi (debelyacsai) szövetkezet működött eredményesen. 1943 második felében Törökbecsén, Oroszlámoson, Szajánban, Törökpolyán és más településeken is alakulóban voltak magyar szövetkezetek.

1944-ben a Gazdasági Egyesület keretében megszervezett Központi Gazdasági Szövetkezet 23 magyar községben megszervezte a gazdák terményeinek felvásárlását, valamint gazdasági eszközökkel való ellátását. Összesen közel 1000 vagon mezőgazda-

⁵Bédi Imre: Magyar élet a határokon túl = Kisebbségi Körlevél., 1944/3-4. szám. (május-június) 224. l.

sági terményt szállítottak le több mint 100 millió dinár értékben. Nagybecskerekén 1942 végén magyar szövetkezeti boltot nyitottak, amely a magyar falusi gazdák termékeit forgalmazta.

A BMKSZ rövid idő alatt a bánáti magyarság politikai és társadalmi életének legfőbb tényezőjévé vált, és az élet valamennyi területét átfogta. A magyarság gazdasági megszervezésén, iskoláinak újbóli talpra állításán kívül megkülönböztetett figyelemmel fordult a szociális kérdések felé. Különösen a nagybecskereki fiók – 1943. december 31-én 12 185 tagja volt – működött eredményesen. Egyik alosztálya, a Női Tábor 1942 februárjában akciót indított a szegénysorsú gyermekek felkarolására, s 1944 derekáig megszakítás nélkül napközi otthont tartott fenn, ahol 45-50 gyermekről gondoskodtak állandóan. Ezen kívül ötven gyermeknek ruhaneműt készítettek, százegy újszülöttnak adtak ki vándorkelengyét. A téli segélyakcióban 207 családot részesítettek pénzsegélyben, és 469-nek osztottak ki munkásruhát. Rendszeresen szerveztek gyűjtéseket, amelyek bevételéből a nincsteleneket támogatták. Törökbecsén a BMKSZ Női Tábor alosztálya – mely 1942 márciusában alakult meg – másfél holdon konyhakerti növényeket termesztett és a terméssel a rászorulókat segítette. A Női Tábor 496 tagja megszervezte a szegénysorsú kisgyermek gondozását, 110 csecsemőkelengyét adtak ki és ebédet osztottak a szegényeknek. Indítványozta továbbá, hogy Törökbecsén állítsanak fel egy középiskolai internátust, és erre a célra átengedte saját székházát. Az intézményt három hét alatt meg is nyitották, és 22 fiút, valamint 27 leányt helyeztek el benne.

A BMKSZ támogatta az ekkor Ó-Szerbiában élő mintegy 600 magyarnak a szülőföldre való visszatérését is. A szövetségnek a magyarságért végzett önzetlen munkáját nagyban segítette, hogy 1943. augusztus 2-án a német katonai hatóságok által jóváhagyott ügyviteli szabályzata kimondta: „magyar az, aki magát magyarnak vallja.”⁶

A magyarság volt az első népcsoport a Bánátban az 1941. évi tavaszi államfordulat után, amely megszervezte iskolahálózatát. Az 1942/43-as tanév végén már 79 magyar népiskola működött, 1943 őszén 86, összesen 13 220 tanulóval, 89 diplomás és 141 segédtanerővel. Az elemi iskolák mellett 28 óvoda működött 1516 gyermekkel. A középiskolák közül Nagybecskerekén 8 osztályú gimnázium, 4 osztályú kereskedelmi középiskola és 4 osztályú magyar polgári állt fenn összesen 794 tanulóval és 26 tanárral. Nagyikindán 7 osztályú magyar gimnázium volt 319 tanulóval és 15 tanerővel, Pancsován 5 osztályos gimnázium 197 tanulóval és 14 tanárral, Törökbecsén 4 osztályú algimnázium 201 tanulóval és 7 tanerővel, Versecen 4 osztályú magángimnázium 109 tanulóval és 14 tanárral, Torontálvásárhelyen pedig magángimnázium 105 tanulóval és 7 tanerővel.⁷ Az adatokból kitűnik, hogy a Bánátban a magyar középiskolai oktatás a háborús körülmények ellenére viszonylag jól kiépült. Ennek ellenére több száz bánáti fiatal folytatta középiskolai tanulmányait Magyarországon. Csak Törökkanizsáról mintegy 100 fiatal járt át anyaországi iskolákba. A Bánátban nagy volt a hiány magyar tanítóknak és tanároknak, ezt igyekezett pótolni az újvidéki állami líceum és tanítókép-

⁶Bédi Imre. i.m. = Kisebbségi Körlevél, 1943/6. szám (november) 389. l.

⁷U.o. 388. l.

ző intézet, ahol 1943-ban a Bánátból 28, a horvátországi magyarság köréből 5 fiatal tanult. A bánáti magyar értelmiségi utánpótlás nem volt reménytelen, mert a hivatalos adatok szerint ekkor a területen 1000 magyar lakosra 28, a németeknél 25, a szerbeknél 15, a románoknál 6 középiskolai tanuló jutott. Sokkal kedvezőlenebb volt a bánáti magyar főiskolai és egyetemi hallgatói utánpótlás. A hallgatók száma ötven körül volt.

A bánáti magyarság művelődési élete is igen élénk volt az 1941–1944 közötti években, több községben működtek műkedvelő együttesek, így például a törökkanizsai járási ifjúsági fúvószenekar rendszeresen hangversenyezett a magyarlakta településeken.

A Délvidék 1941. áprilisi magyarországi visszacsatolása után a Horvátországban élő mintegy 70 ezer főre becsült magyar továbbra is kisebbségi sorban maradt. A teljes egészében szórványban élő magyarság összefogását, gondozását az 1940-ben alakult Horvát-Bánsági Magyar Közművelődési Közösség tovább folytatta, és mindenben igyekezett a magyarság segítségére lenni. A Független Horvát Állam kikiáltása után a szervezet felvette a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség nevet. A Közösség szorosan együttműködött a zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületével, sőt annak diákotthonában kapott helyet. Néhány hónap alatt – még a jugoszláv uralom alatt – valamennyi horvátországi magyarlakta faluban helyi szervezeteket alakítottak. Jugoszlávia felbomlása után a zágrábi magyar egyetemisták feloszlatták kultúregyesületüket, és annak minden vagyonát – a diákotthont teljes felszereléssel és a könyvtárat – ellenszolgáltatás nélkül a Közösségnek adták át. A horvátországi magyarság egy része az anyaországba, illetve a Délvidékre költözött, Zágrábból mintegy háromezren tértek haza, vidékről is hasonlóan nagy számban. Ez utóbbiak közül csak azok maradtak, akiknek földjük volt. Mindezek ellenére a Közösség tagjainak száma 1942 júliusában meghaladta a 12 ezret.⁸

A közösség horvátországi fiókjainak – mai fogalommal: helyi szervezeteinek – száma 1944 elején elérte a 128-at. Ezekben a hónapokban a Közösség szervező munkája a háborús viszonyok következtében igen nagy nehézségekbe ütközött, mert nemcsak a szórványban élő magyarokkal, hanem a Szlavóniában viszonylag zártabban élő magyarsággal is mind több gonddal járt a folyamatos összeköttetés fenntartása. Ilyen körülmények között lehetetlenné vált az adatgyűjtés, a magyarság számontartása.

A közösség tagjai 1943-ban újra körvonalazták céljaikat. „Munkájukat négy irányban kívánják kifejezni. Krisztusibb embert, műveltebb falut, életerős népet, önérzetes magyart. Ennek megfelelően munkájukat a krisztusi hitre alapozzák, azt akarják, hogy ennek alapján a magyarság minden tagja elérje az általános műveltségnek azt a fokát, ahol biztosan megállhatja a helyét bárkivel szemben. Az életerős népet hangoztató célkitűzés főleg a gazdasági megsegítésre vonatkozik. A horvátországi magyarság nagy baja a nincstelenség. Ezen csak tervszerű és okos nevelés segít. El akarják sajátítani a rendszeres munkának és okszerű gazdálkodásnak a tudományát, szervezkedni kívánnak

⁸Czifrusz Miklós: Képek a Horvátországi Magyar Művelődési Közösség kialakulásáról. = Kisebbségi Körlevél, 1942/3. sz. (május) 179-180. l.

egymás segítésére. Végül céljuk önérzetes magyart nevelni.”⁹ A „súlyos idők” következtében a Közösségben szükségképpen háttérbe szorult a kulturális munka, és a szociális tevékenység került előtérbe. Ezekben az években a horvátországi magyarok számai voltak kénytelenek a partizánmozgalom miatt otthonaikat elhagyni. A menekülteket a Közösség központja, az egyes helyi szervezetek, egyének segélyezték rendszeresen. A Pozsega környéki Lucsincsáról elmenekült magyar családokat (összesen 27 személyt) az eszéki központ a szlavóniai magyarlakta községben, Rétfalun helyezte el. A többi magyarlakta településen is – Szávaszentdemeter, Erdőd, Haraszti, Dálya, Apáti, India, Ruma, Beocsin, valamint Vukováron és másutt – a menekült magyarság segélyezése és elhelyezése volt a Közösség helyi szervezeteinek a legfőbb gondja. Mindenütt rendszeresen végeztek gyűjtéseket és a befolyt adományokat részben az otthonukat elhagyni kényszerülők, részben a helybeli szegénysorsúak között osztották ki. A zimonyi helyi csoport például 1943/44 telén összesen 249 000 kunát (horvát pénzt), valamint élelmi-szert, ruhaneműt gyűjtött és osztott ki a rászorulóknak.

A Közösség szociális jellegű tevékenységének legfőbb szervezője az 1940 decemberében alakult Horvátországi Magyar Asszonykör volt. A számos helyi szervezetenél – így Eszéken, Zimonyban, Vukováron, Bródban, Indián, Péterváron, Ójankovácon, Rumában, Alsószentbenedeken (Ivanovci), Erdővégen és másutt – megalakult asszonykörök tevékenysége kiterjedt az anya- és csecsemővédelemre, a segítségre szoruló felkutatására és azok segéllyel való ellátására, tanácsadásra az asszonyok ügyes-bajos dolgaiban, egészségügyi szolgálatra, betegek látogatására és ellátására, a dolgozó anyák gyermekeinek elhelyezésére és gondozására, s ha nem volt férfi tanerő, a gyermekek magyar írásra és olvasásra való tanítására. Ez utóbbi különösen azért volt igen fontos, mert a horvátországi magyar szórványtelepülések egyikében sem működött magyar iskola, mivel 1918-ban a Julián-iskolákat a hatóságok megszüntették. A Közösség helyi szervezetei ezért számos helyen több hetes, illetve hónapos nyelvtanfolyamokat szerveztek a magyarul tanulni szándékozó fiatalok, illetve az analfabéták számára.

A Közösség 1943-ban kéthetenkénti megjelenéssel könyvnyomatos formában Értesítőt indított. Számos helyi szervezet rendszeresen tartott műkedvelő előadásokat, jótékonyági dal- és énekesteket Eszéken, Zimonyban, Erdődön, Vukováron, Zágrábban és másutt.

1944. március 19-én hajnalban, amikor a német csapatok megkezdték Magyarország megszállását, a Délvidéken állomásozó magyar katonai egységek is azt a parancsot kapták, hogy a németekkel szemben az „eddig hagyományos barátság” szellemében viselkedjenek. Ugyanakkor a honvéd vezérkar főnöke utasította a katonai parancsnokokat, hogy „minden körülmények között” tartsák fenn a rendet, és akadályozzák meg a várható usztasa-, illetve partizánbetöréseket. A német megszállás első napjaiban a Bácskában aktivizálódott a helyi német nemzetiség soraiból alakult fegyveres erő, a Deutsche Mannschaft (Német Legénység), amely azt az utasítást kapta, hogy a német

⁹Bédi Imre: i.m. = Kisebbségi Körlevél, 1943/6. szám (november) 389. l.

csapatokkal együttműködve fegyverezze le a magyar csendőrséget. Újvidéken a középületek megszállásában, a zsidó túsok összeszedésében is részt vett ez az alakulat, sőt járőrszolgálatot is teljesített. A magyar csendőrség két nap múlva visszakapta fegyverét, mivel a közbiztonságról a megszállókkal együtt továbbra is a magyar hatóságok gondoskodtak.

Április 16-án a magyar és a német kormány megállapodott abban, hogy a Bácskában is megkezdődik a német nemzetiségűek kötelező bevonultatása az SS-be. A korábbi 20 ezer önkéntes mellé most újabb 17 férfit soroztak be.

Ezekben a hetekben a Bácskában is megkezdték a közigazgatás tisztogatását, a főispánok leváltását. Az újakat már nem a Magyar Élet Pártjának, vagyis a kormánypártnak a soraiból nevezték ki, hanem az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjából. Így váltották le dr. Deák Leót, Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánját, akit angolbarátsággal vádoltak, továbbá azzal, hogy lépéseket tett a perbe fogott kommunisták érdekében. (Deák egyébként csak egy esetben tett ilyet, amikor kegyelmet kért a halálraítélt Svetozar Markovićnak.) Deák helyébe a Magyar Megújulás Pártja bácskai vezetőjét, Piukovich Józsefet nevezték ki. Újvidék főispánja ismét Fernbach Péter lett, Szabadkán pedig Reök Andor helyébe Vojnich Gyula MMP-tagot nevezték ki főispánná.

Piukovich az ország német megszállása után kinevezett miniszterelnök, Sztójay Döme altábornagy híve volt, és felújította – mindenekelőtt a szerbekkel szemben – a „kemény kéz” politikáját. A szerb községekben leváltotta a magyarbarát szerb tisztviselőket, s helyükbe németeket, illetve magyarokat ültetett. Ugyanakkor a bácskai községi elöljárók június 6-i tanácskozásán elrendelte, hogy a Volksbund-szervezetek valamennyi kérését kötelesek teljesíteni.

A Délvidéken a német megszállás utáni hónapokban sorra visszavonták a Kállay-kormány alatt a szerb nemzetiségnek adott számos engedményt. Így a szegedi V. hadtest parancsnokságának utasítására májusban a 46–62 éves, júniusban a 17–20 éves szerbket munkaszolgálatra hívták be. Augusztusig mintegy 8-9 ezret, s több mint egyharmadukat Németországba szállították. Megkezdték a zsidók deportálását is a Bácskából. Április és augusztus között összesen 16 034 főt vittek el a Bácskából németországi koncentrációs táborokba.

A német megszállás után a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg vajdasági főparancsnoksága újjáalakította a bácska-drávaszögi partizánegységet, amely a Sajkás-vidéken, illetve a Bácska nyugati területén kezdett akciókat. Az osztag nagyobbik fele márciusban jött át a vidékre a Szerémségből. Palánkánál tehervonatot robbantott fel, június végén fegyvereket zsákmányolt a dunagálosi német raktárból, termést gyűjtött fel, gabonaőrökkel keveredett harcba. Az akciók nyomán indult nyomozásban a magyar katonaság, csendőrség és rendőrség mellett német katonai és rendőri alakulatok is részt vettek. Augusztusra a hatóságoknak sikerült felszámolniuk a területi kommunista bizottságokat, s csak néhányat tudtak újjászervezni.

Közben alig tíz hónappal az 1943 októberében fölgöngyölített bácskai csetnik szervezkedés után – ez volt az az angolbarát, de a németekkel is együttműködő Draža

Mihailović-féle mozgalom, amelynek szálai Zomborba, Szabadkára, Újvidékre és Óbecsére vezettek – a súlyos börtönövekre ítélt résztvevőket szabadon engedték. Szeptemberben a magyar kormánynak szüksége volt Mihailović csetnik vezér bácskai szerb híveire, hiszen augusztus 23-án Románia már átállt.

Szeptember 6-án a jugoszláv partizánok és a szovjet hadsereg megkezdte a Bánát elfoglalását, és várható volt bácskai bevonulásuk is. Ekkor – szeptember végén – a Lakatos-kormány külügyminisztere a bácskai szerb vezetőnél, Popovićnál felvetette, hogy a területen élő szerb lakosságból az elítélt bácskai szerb szervezkedők vezetésével állítsák fel az ún. „bácskai szerb véderőt”. „Ennek lényege az volt, hogy a jugoszláv ellenállás polgári irányzatának, azaz Draža Mihailović híveinek segítségével a magyarokkal valamiféle 'szerb véderőt' hoztak volna létre, megakadályozandó ezzel a Tito vezette partizánok délvidéki előrenyomulását. A Lakatos-kormány ezzel... hajlandó lett volna fegyvert adni a szerbek, vagy legalább is a Mihailović-pártiak kezébe, hogy a Bácskát megtarthassa. Szövetkezett volna azokkal, akik ellen elődei a Délvidék visszafoglalásakor 'csetnik-gyanú' miatt pacifikáló hadműveletet indítottak, s akiket korábban minden eszközzel igyekeztek elűzni a Bácskából.”¹⁰

A háborúi eseményei azonban már megszületése pillanatában túlléptek a szerb véderő gondolatán. 1944. szeptember végén Újvidéken megkezdtek a magyar hatóságok evakuálását. A szegedi V. honvéd kerületi parancsnokság október 4-én elrendeli Bács-Bodrog vármegye déli részének, vagyis a Ferenc-csatornától délre fekvő területeknek a hadművelleti kiürítését, mert a Bánátban a szovjet és jugoszláv alakulatok a Tisza vonala felé közeledtek. Malinovszkij marsall, a 2. ukrán front parancsnoka azt az utasítást adta a Szeged felé nyomuló 46. hadseregnek, hogy egy lövészhadtesttel Belgrád irányába támadjon. Közben foglalja el a Bánátot, és október 7-én estére érje el a Nagyikinda, Törökbecse, a Tisza-Duna torkolat keleti oldala és Pancsova vonalat. Három nap múlva, 10-én foglalja el Szegedet, majd Szeged-Zenta-Ada körzetében építsen ki hídfőt a Tisza bácskai partján. A 46. hadsereg Zenta és Óbecse között kelt át a Tiszán. A Szeged irányába támadó 37. lövészhadteste október 8-án estére 20 km-re megközelítette a várost. Ekkor rendelték el a bácskai németek kitelepítését Németországba, s október 8. és 13. között a palánkai, a kulai és az apatini járásból mintegy 60–70 ezer németet evakuáltak előbb a Dunántúlra, majd onnan Németországba. A szovjet csapatokkal érkező jugoszláv partizánok október 14-én vonulnak be Szabadkára, 20-án Zomborba és 22-én Újvidékre.

A magyar katonai hadvezetés még szeptemberben megerősítette Kiskőszegnél (Batina), illetve Bezdánnál a dunai átkelőhelyeket, mert 13-án a légvédelem nem tudta megakadályozni a bajai vasúti és közúti híd szétbombázását. Október 8-án a Bezdán-Mohács vonal védelmének megszervezésével a pécsi IV. kerület parancsnokát bízták meg, és nyolc zászlóaljat irányítottak a Baja-Dráva torkolat közötti szakasz védelmére. Az itt elhelyezett 1. folyami dandár azt a parancsot kapta, hogy akadályozza meg a

¹⁰A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus... i.m. 121. l.

szovjet és a jugoszláv partizánerek dunai átkelését és védje meg a hídfőket. Az itt állomásozó 2. hadsereg jobb szárnyára október 26-án megérkezett a német 31. SS páncélgránátos hadosztály, és átvette a Vörösmart-Hercegszöllős közötti vonal védelmét. Tőle jobbra az eszéki hidat és a Duna-Dráva-háromszöget a német „F” hadsereg-csoport Brandenburg-hadosztályának egy zászlóalja védte, amelynek azonban nem volt összeköttetése a 2. magyar hadsereg folyami dandárjával.

November 5-én a szovjet 57. hadsereg Zombor körzetében összpontosította erőit, majd 6-án éjszaka a szovjet 74. lövészhadosztályának egy százada és az 51. jugoszláv hadosztály egyik zászlóaljának részei átjutnak a Dunán és elfoglalják a hídfőt Apatinnal szemben. A következő nap hajnalban újabb egységeket dobnak át, de Batina körzetében csak két sikertelen átkelés után, 9-én tudtak hídfőt foglalni a Drávaszögben. A következő két hétben itt kemény harcokat vívtak, a szovjet és a jugoszláv egységek csak 23-án tudták egyesíteni a két hídfőt, s a hónap végén vették birtokba Dárdát, valamint a Drávaszög egészét.

1945 márciusában a német csapatok a Balaton térségében ellentámadást indítottak, és 6-án a Dráván átkelve Donji Miholjac körzetében a folyótól északra szorították a 3. jugoszláv, valamint az 1. bolgár hadsereg egységeit. Lejebb a Dráva mentén Valpovónál szintén visszavetették a jugoszláv egységeket, és a folyó északi partján 9-10 km széles és 4-5 km mély hídfőt foglaltak el. Estére a németek elérték az Újbezdán-Bolmán terepszakaszt. Az itt létesített német hídfőt csak március 22-re tudták felszámolni kemény csatákban. A bolmányi hídfő elfoglalásánál a harcokból alaposan kivette részét a jugoszláv kommunisták által a vajdasági magyarokból szervezett Petőfi-dandár is. (Az egység alapja a szlavóniai magyarokból 1943. augusztus 15-én alakult Petőfi Sándor partizánzászlóalj volt Kis Ferenc százados parancsnoksága alatt, amelyet a horvátországi főparancsnokság utasítására 1944. december 20-án Magyarországra indítanak. Célja, hogy egyesüljön a már a Baranya megyei Sellyén tartózkodó három vajdasági magyar zászlóaljjal, és megalakítsák a 15. Petőfi Sándor Népfelszabadító Dandárt.) A harcok után a Petőfi-dandár március végéig Bolmányban tartózkodott, állománya ekkor – 28-án – 1338 fő volt. A dandárnak a március 14-e és 29-e közötti harcokban 23 halottja volt, ekkor esett el Kis Ferenc, a dandár parancsnoka is. Ekkor a jugoszláv hadseregparancsnok március 22-i utasítása alapján a Petőfi-dandárt feloszlatták és három zászlóalját a vajdasági szerb dandárokba olvasztották. Április első napjaira a Muraközt és a Muravidéket is visszafoglalták a jugoszláv, a szovjet és a bolgár csapatok.

Közben – visszatérve 1944 őszére – a Slobodna Vojvodina (Szabad Vajdaság), a Vajdasági Népfelszabadító Bizottság lapja már október 12-i számában – tehát a Vajdaság teljes birtokbavétele előtt – közölte, hogy „megalakult a háborús bűnökét megállapító bizottság. Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki, aki ilyen bűntettekről tud, köteles azt a bizottságnak jelenteni, az arról szóló esetleges dokumentumokat beszolgáltatni.”¹¹ Ez időben még nem volt szó a magyarság és a németiség elleni kollektív

¹¹A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 289. l.

büntetésről, ekkor még minden bizonnyal az 1942. januári újvidéki razzia felelőseire gondoltak. „Nem tudni pontosan, mikor változott meg a jugoszláv kommunisták és antifasiszták magatartása a vajdasági magyarság iránt. 1944 őszén, a katonai közigazgatás bevezetése előtt még azt vallották, hogy csak a bűnösöknek kell lakolniuk, a katonai közigazgatást pedig részben az idegen elemek, magyarok, németek jelenlétével indokolták. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a vajdasági magyarságot és németiséget kollektív büntetésben részesítik. Gyakorlatilag az 1941-es bevonulás és az 1942-es katonai atrocitások áldozatait bosszulták meg.”¹²

Tito marsall október 17-én írta alá azt a rendeletet, amely 22-i hatállyal a Bácskában, a Bánátban és a Drávaszögben – a Vajdasághoz tartozó Szerémséget a parancs nem érintette – bevezette a katonai közigazgatást. Ideiglenesen, azzal, hogy a háború befejezése után minden hatalmat a népfelszabadító bizottságok vesznek át. A katonai közigazgatás parancsnokává Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezték ki, aki október 22-én felszólította az antifasiszta erőket, elsősorban a szlávokat, hogy támogassák azokat az intézkedéseket, amelyek „a nemzeti jövő és *e területek délszláv jellegének megőrzése* (kiem. tőlem: B. J.) ... valamint a szabad, demokratikus föderatív Jugoszlávia megteremtése érdekében szükségesek.”¹³

A katonai közigazgatásba bevont területet két részre – Bánát, illetve Bácska-Drávaszög – tagolták, és kilenc körzetre osztották: Újvidék, Szabadka, Óbecse, Zombor, Nagybecskerek, Nagyikinda, Pancsova, Versec, valamint Drávaszög (Baranya) működött egy-egy önálló parancsnokságként. Megszervezték a gazdasági, a kulturális, a bírósági stb. osztályokat. A népfelszabadító bizottságokat nem szüntették meg, de végrehajtó szerepre korlátozták tevékenységüket.

A magyar (és német) településeken már október 18-án, négy nappal a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdtek a magyar és a német lakosság munkatáborokba való hurcolását és kitelepítését. Megtiltották szabad mozgásukat, anyanyelvük használatát a nyilvános helyeken és a hatóságok előtt, s megkezdtek a németek vagyonának kisajátítását. A Vajdaságban összesen 41 munkatábort állítottak fel. A foglyok kisebbik része magyar, nagyobbik német nemzetiségű volt. (Mintegy 150 ezer németre várt itt a kitelepítés.)

A Délvidéken élő megközelítően félmilliónyi magyarság tömegei már világosan látták, hogy a terület újra Jugoszlávia része lesz, de a helybeli délszláv lakosság olyan mértékű bosszúállására, amely bekövetkezett – „elégtételt veszünk minden szenvedésért” –, egyetlen magyar sem számított.

¹²Szabó József: Kik fizettek... i.m. 8. l.

¹³Idézi: A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 245. l.